

LANDSKAPSPARKEN PÅ RØD HERREGÅRD

Prosjektområde:

Rød Herregård, Halden kommune

Emne:

LAA321 - 3D visualisering av et historisk landskap

LAD302 - Avanserte 3D-verktøy for design og planlegging

Rapport utarbeidet av:

Åshild Myklestad Bergtun

Agnete Selstø Greve

Emilie Rosenberg Johansen

Iver Lysfoss Skjeggstad

Hedda Geoline Trandem

Høst 2022

Forside: Stikk av Georg Haas, 1790, etter maleri av Lorentzen (Statens museum for kunst, København)

Figur 1: Illustrasjonen til høyre viser lystning fra 3D-modell

Sammendrag

Oppgaven handler om en tolkning og gjenskapelse av landskapsparken på Rød Herregård. Utformingen anlegget har hatt ved etablering er det som vektlegges mest. Bruddstykker av kilder har blitt satt sammen for å tolke anleggets historie, nærmere bestemt perioden 1800-1858-tallet. Målet med oppgaven er å visualisere landskapsparken slik den var utformet på 1800-tallet. Visualiseringer synliggjøre anleggets potensial og dets verdi. Første del nevner parkens historie, registrering og analyser. Landskapsparken har flere historiske landskapselementer som er fra slutten av 1700-tallet, og Rød er "et av Norges største og best bevarte lystgårdsanlegg" ifølge Østfoldmuseene (Østfoldmuseene, u. å.). Hoveddelen av rapporten vektlegger en tolkning av parkens helhetlige uttrykk når det gjelder utforming. Videre gis det anbefalinger på et overordnet nivå om parkens utvikling og innhold. Det kommer frem at utbygging av Tyska forringer siktlinjer fra sentrale landskapselementer i parken, noe som skaper en barriere mellom parken og fjorden. Ved en gjenskapelse av landskapsparken er grusstiene viktige premisser, siden disse vil tilgjengeliggjøre de eksisterende landskapselmentene og knytte disse stedene sammen, slik det en gang var.

Figur 2: Flaggstang på saluttbatteriet 4
med utsikt mot festningen

Innhold

Del 1 Introduksjon	6
1.1 Bakgrunn	6
1.2 Overordnet historie og epoke 1800-1858	7
1.3 Dagens situasjon	14
1.4 Verdier av et historiske grøntanlegg	16
1.5 Problemstilling	17
Del 2 Metode	18
2.1 Valg av metode	18
2.2 Bruk av 3D-verktøy	18
Del 3 Registreringer og analyser	20
3.1 Stedet som kilde og historieforteller	20
3.1.1 Kartlegging av vegetasjon	20
3.1.2 Oppmåling og kartlegging av eksisterende elementer	21
3.1.3 Kartlegging av historiske spor i terrenget	23
3.2 Kildegjennomgang	24
3.2.1 Landskapsparken i kart	24
3.2.2 Analyse av 1824- og 1858-kartene	26
3.2.3 Datering av landskapselementer	27
3.2.4 Sammenfatning av stianalysene	28
3.2.5 Oppmåling av trær	30
Del 4 Tolkning	32
4.1 Tolkingsplan 1800-1858	32
4.2 Tolkning av landskapselementer	34
4.2.1 Floraplassen	34
4.2.2 Tempel	36
4.2.3 Bjørnegrotta	38
4.2.4 Eremitthytta	39
4.2.5 Saluttbatteriet	40
4.3 Nisjer og lystning	42
4.4. Siktlinjer	43
Del 5 Anbefalinger – Fremtiden til Rød	44
5.1 Landskapsparken som formidler av kulturhistorie	44
5.2 Rød som en del av nabolag og dagligliv	45
5.3 Konkrete anbefalinger	46
5.4 Utfordringer og konsekvenser	48
5.4.1 Utvalgt naturtype	48
5.4.2 Tyska-utbygging	50
Del 6 Avslutning	52
6.1 Oppsummering	52
6.2 Refleksjon	52
Litteraturliste	54

Gamle Østfold fylke

Del 1 Introduksjon

1.1 BAKGRUNN

Denne rapporten utgjør en del av kurset LAA321 – 3D visualisering av et historisk landskap ved NMBU høsten 2022, og er skrevet av landskapsarkitektstudenter ved 4. og 5. året. «Emnet legger vekt på registrering og dokumentasjon av historiske grøntanlegg, og tolkning og vurdering av de i ulike historiske lagene» (NMBU, u. å.). Høsten 2022 er årets prosjektområde Rød Herregård som ligger et steinkast utenfor Halden, tidligere Fredrikshald by, med utsikt over Iddefjorden (se figur 4). Gruppene i faget valgte hvert sitt delområde i grøntanlegget, og denne rapporten fokuserer på landskapsparken i den sør-østlige delen av anlegget i første halvdel av 1800-tallet.

Rød Herregård

Figur 3: Viser stedskontekst, hvor Rød Herregård er plassert i Norge.

Figur 5: Viser Jacob Coning sitt maleri fra 1699 hvor Rød er nedtegnet. Markeringen viser et gjerde som innrammer hagen. (Nasjonalmuseet).

I 1699 var Jacob Coning i Fredrikshald hvor han malte et maleri av innsynet mot byen. På dette maleriet kan man se Rød i forgrunnen med en inngjerdet hage sammen med en del løvtrær (se figur 5). Der hvor landskapsparken ligger i dag er det malt noe som kan se ut som en voksen skog. Det tyder på at det var trær i landskapsparken allerede i 1699. Rød kom i Tankfamiliens eie da Carsten Nielsen Tank kjøpte Rød på auksjon i 1733 sammen med sin kone Karen Krabbe Kolbjørnsdatter. På den sør-østlige side av stuebygningen var det på den tiden en frukthage med svært gamle frukttrær (Forelesning, LAA321, Fredriksen, 2022).

Carsten Nielsen Tank drev med trelasthandel, og hadde en bygård i Fredrikshald som primærbolig. Niels Carstensen Tank arvet Rød i 1753 av sin far. Han var gift med Sophie Cathrine Tank f. Leuch, som var oppvokst i en velstående familie fra Christiania. Niels Carstensen Tank var en suksessfull forretningsmann som drev sukkerraffineri og trelasthandel. Den formale hagen og lysthuset ble etablert i 1756, mens landskapsparken ble opparbeidet mot slutten av 1700-tallet.

Figur 4: Viser Rød Herregård og utsikt over Iddefjorden, hentet fra Østfoldmuseene.

OMRÅDEAVGRENSING

Avgrensningen av landskapsparken er vist i figuren under, og viser området denne oppgaven avgrenser til. Denne delen omkranser formalhagen som kom ble anlagt før landskapsparken. Landskapsparken står i sterk kontrast til de rette linjene og tydelige aksene til barokkstilen formalhagen har.

Landskapsparken har tre inn- og utganger og kobler seg på formalhagen og en fortsettelse av landskapsparken vestover. Det fremkommer i kartet at det er store høydeforskjeller mellom formalhagen og landskapsparken, særlig i den sørlige delen, og det gjør at en opplever ikke formalhagen før en kommer opp på saluttbatteriet eller oppover i den østlige delen av landskapsparken.

Figur 6: Grimsgaards kart fra 1858

En vandring gjennom landskapsparken på Rød skulle tilfredsstillte ulike følelser, og man skulle oppleve at man ble tatt med på en reise. Dette er beskrevet i flere kilder fra gjester som har besøkt parken på Rød. Den første reiseskildringen som omtaler Rød, er den engelske presten og samfunnsforskeren Thomas Robert Malthus' reisedagbok fra 1799. Han omtalte flere av landskapselementene, blant annet Eremitthytta fra en kveldstur med herr Tank.

Figur 7:
Thomas Robert Malthus

“ Om aftenen gikk vi for aftens hos herr Tank... Han tok oss med ut i haven som var storslått anlagt i hollandsk stil, og oppholdt oss i nesten to timer med å forklare alle de metoder han hadde brukt for å skjemme naturens fagre ansikt. Vi ble temmelig utkjørt av å beskue det ene lysthus etter det andre, en uendelighet av buksbomhekker, kaktuser, kanoner, batterier og et langt etcetera av meningsløsheter. Den eneste tålig gode gjenstand var en eremitt av voks som, når man berørte en springfjær i gulvet, beveget seg fremover på en måte som nesten forskrekket oss.

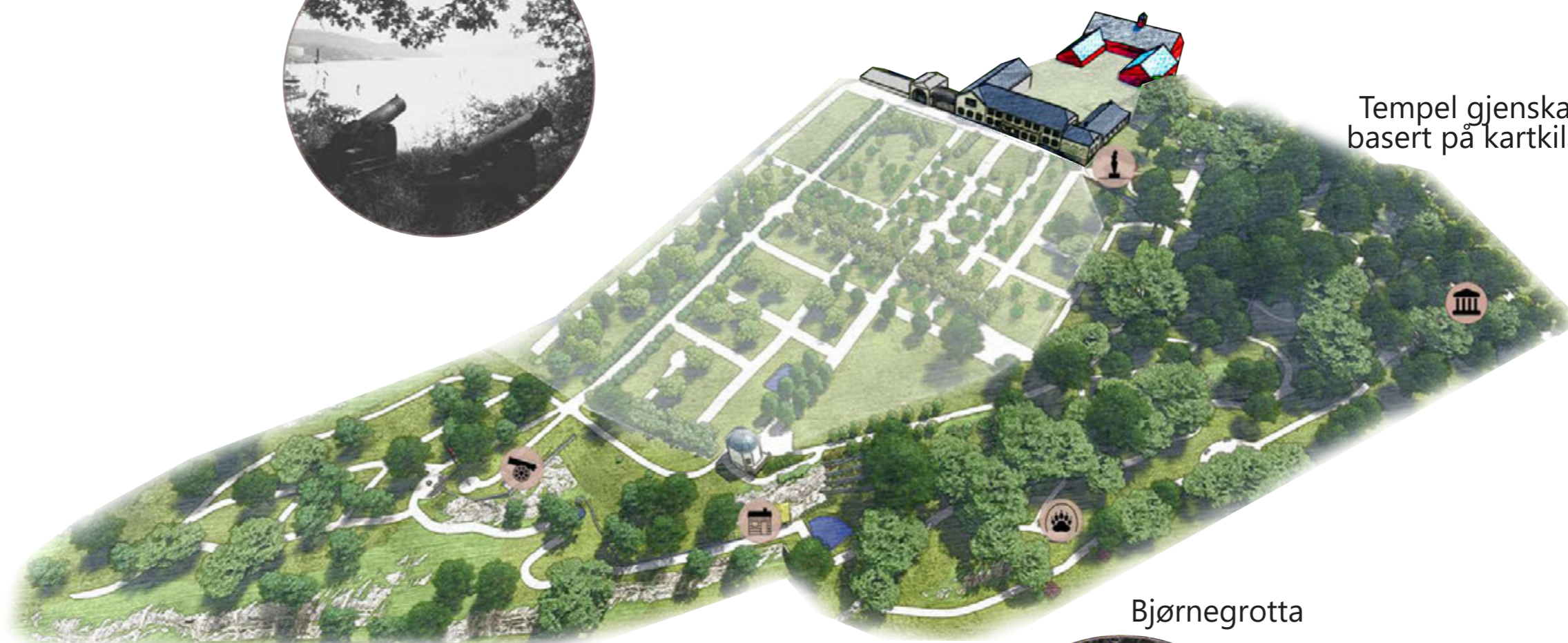
(Oversatt Thor Bryn, 1968, Malthus).

”
10

Floraplassen

Saluttbatteriene

Tempel gjen-skapt basert på kartkilder

Eremitthytta

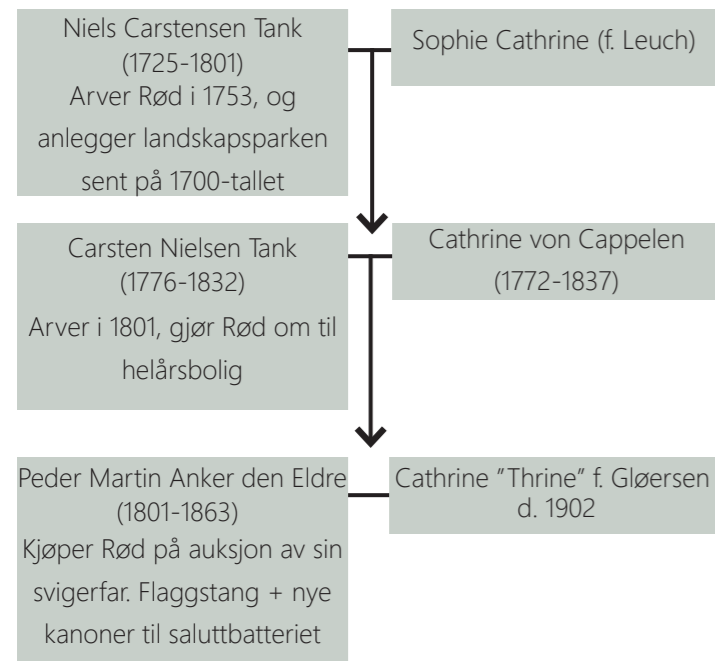
Bjørnegrotta

Figur 8:
i denne illustrasjonen kan en se plassering av historiske elementer i parken.

OVERORDNET HISTORIE OG EPOKE 1800-1858

Frem til 1801 var gården først og fremst en lystgård for byborgere, hvor store selskaper ble holdt i fine omgivelser på sommerhalvåret (Sørensen, 2013). I 1801 arver Carsten Nielsen Tank gården fra sin far Niels Carstensen Tank, og ved generasjonsskifte går Rød over til å bli helårsbolig. Rød blir i 1830 lagt ut på auksjon, og det er svigersønnen Peder Martin Anker "den eldre" som kjøper gården av sin svigerfar. Salget skal ikke ha gått drastisk utover grøntanlegget. I figur 9 under ser en arverekken fra 1753-1902. For mer informasjon om slektstreet, se vedlegg 1.

. I en reisebeskrivelse fra Schnitler i 1916 ble landskapsparken omtalt slik, "(...) da Rød i 1832 var kommet i P. Ankers eie, var det særlig den parkmæssige del av haven, som var i yndest. Dens gamle faste form passet ikke. For det i 9de aarh.s smak og blev hist og lier forvasket" (Schnitler, 1916).

Figur 10: Portretter av eierne på Rød i tiden hvor Landskapsparken ble etablert, og var i sin yndest

Valgt epoke fra 1800 og frem til 1858 er lang, har tre generasjonsskifter og et tidsspenn på nærmere 60 år. Epoken er valgt med tanke på tilgangen til kildemateriale og datering av landskapselementer. Tidsspennet er tatt hensyn til i arbeidet med kildene.

Rød er tegnet inn i flere kart, og det er særlig to kart som har vært viktige i tolkningen av landskapsparken. Garben sitt kart fra 1824 og Grimsgaard sitt kart fra 1858. I disse kartene er flere av de samme elementene tegnet inn (se figur 27). Skriftlige kilder indikerer at parken var anlagt på slutten av 1700-tallet, mens første kjente oppmåling og kart kommer i Med familietilknytning til Bogstad, er det ikke usannsynlig at Rød hentet inspirasjon derfra. Niels Carstensen Tank var gift med Sophie Cathrine Leuch, og det var hennes bror som arvet Bogstad av sine besteforeldre i 1756

Bogstad var en foregangsgård på denne tiden, og det var etter Peder Anker kjøpte gården, at landskapsparken på Bogstad ble etablert. "Parken er på 130 dekar, og er en av Norges eldste landskapsparker. Den ble anlagt rundt 1780 etter utenlandske forbilder" (Essen., M., V., 2009). "Landskapsparken kom som en motreaksjon mot den formale franske barokkstilen, som hadde vært enerådende mønster for parker og hager i Europa siden 1660-årene" (Von Essen, 2010). Videre står det at dette var "et symbol på det eneveldige monarkiet, og ga uttrykk for makt ved at vegetasjonen i deres parker – slik som undersåttene - var hardt tuktet og kontrollert".

Landskapsstilen skulle på sin side etterligne det naturlige i størst mulig grad. "Samtidig var virkemidlene ofte kunstige: Med perspektiver og siktlinjer, plantenes bladfarger, lys og skygge" (Essen, 2009). Disse virkemidlene ble til for å skape variasjon, by på ulike opplevelser og spenning. En parkvandring i landskapsparken skulle tilføre deg noe, både estetisk og emosjonelt.

Hovedgartneren til Bogstad var tyske Johann Reinhold Grauer. Med utdannelse fra Tyskland kan dette ha ført til at Bogstad, selv etter flere studieturer til England, ble påvirket av tyske idealer. Den tyske innflytelsen på norske landskapsparker gjør at det ikke lenger er direkte engelsk landskapsstil som utvikler seg i norske parker, men en mer mellomeuropeisk stil (Forelesning LAA211, Dietze-Schirdewahn 2021).

Likevel er det sterke forbilder i England på i denne perioden som blant annet Stowe, Painshill, Stourhead og Kew (Von Essen, 2009, s. 73). Tilbake til naturen ble mottoet for både livsstil og parker, og "naturen var ikke noe som skulle temmes og utnyttas i mest mulig grad, - den ble et ideal i seg selv" (Von Essen, 2010., s. 75). Det er noe usikkert hvor mye inspirasjon som ble hentet direkte fra Bogstad, men en lystgård har gjerne et ønske om å uttrykke hvor tidsriktig og moderne den er. Dette gjør at landskapsstilen, hvor en skulle forbedre naturens kvaliteter og fremheve dens skjønnhet, var et ideal å strekke seg etter.

Figur 11: Bogstad Gård, Oljemaleri, Fredrik Petersen, ca 1800

1.3 DAGENS SITUASJON

Landskapsparken har forfalt i flere tiår, og dens kompleksitet ble kraftig forenklet utover 1900-tallet som følge av dårligere tider (se figur). Tømmerprisene falt, og det var ikke lenger samfunnsgrunnlag for å fortsette herregårdslivet. I dag er Rød et museum, og blir forvaltet av stiftelsene Rød Herregård og Stiftelsen De Ankerske Samlinger. Kommunen har skjøtselsansvaret for hage og park. I nyere tid har det vært satt i gang strengt nødvendige restaureringsarbeid i parken, samt forvaltningsprosjektet for å ta vare på hule eiker som er en utvalgt naturtype.

Flere elementer fra 1800-tallet som stier, murer, et tempel og Olympens tolv guder har forsvunnet. I Saugbrugsforeningens foto fra 1905 vises et stinett, som er påfallende likt stiene tegnet på Grimsgaards kart fra 1858. Dette stinettet ble visket ut i første halvdel av 1900-tallet. Hovedstiene gjennom landskapsparken er fortsatt synlige i dag, men bærer preg av nye bevegelsesmønstre som skaper slitasje på andre steder enn der stiene opprinnelig gikk. Opplevelsen av å vandre gjennom landskapsparken i dag er derfor ikke den samme. Til forskjell fra 1800-tallet er Rød en åpent tilgjengelig park, og det gjør at vilkårene for bruk har endret seg.

Figur 12: er fra 1930, og viser at landskapsparken er forenklet kraftig. Kilde: Halden historiske samlinger

Figur 13: Bilde fra dagens situasjon

Figur 14: Bilde fra dagens situasjon

Rød Herregård ligger lunt i lia, med god utsikt til byen og havna. Anlegget har fra start benyttet seg av "borrowed landscapes" eller lånte landskap, som "(...) trakk utsynet fra hagen og utover fjorden inn som en del av parkens komposisjon" (Bergaust, Fredriksen, Dietze-Schirdewahn, 2021). Landskapsparken ligger lengst sørøst i hagen, og grenser til småhusbebyggelse, Iddefjorden og Tyska-utbyggingen. Forslaget til reguleringsplanen for Fredrikshald brygge ble første gang sendt på høring i 2015, og har skapt stort engasjement blant lokalsamfunnet. I konsekvensutredning fra 2015, er det vurdert at kulturminner og sikt bevares fra Rød Herregård (KU, Halden kommune, 2015). Derimot er det nevnt i Riksantikvarens veileder for historiske grøntanlegg at faktorer som kan true et historisk anlegg, utenfor anlegget er: Historiske perspektiver og siktlinjer kan gå tapt (Riksantikvaren, u.a.). I konsekvensutredningen poengteres det at siktlinjene fra hovedhuset og ut mot fjorden ikke kommer i konflikt med utbyggingen av Tyskabrygga (se figur 15). Siktlinjer fra den sørøstlige delen av parken som Bjørnegrotta, Eremitthytta og Floraplassen derimot, er ikke tatt med i beregningen. En visualisering av landskapsparkens utforming vil synliggjøre siktakser som ikke er tatt med i utredningen.

Figur 15: Illustrasjon er hentet fra konsekvensutredning fra 2015, og viser at siktlinjen fra huset på Rød ikke vil bli påvirket.

1.4 VERDIER AV ET HISTORISK GRØNTANLEGG

Det finnes mange typer grøntanlegg: Hager, parker, kirkegårder, uteanlegg ved offentlige bygg, opparbeide turveisstrøk og annet areal som er anlagt for sports-, rekreasjons- eller prydførmål (Riksantikvaren, 2020). Grøntanlegg skiller seg fra andre anlegg ved at grønnstrukturen er dominerende for anlegget. Plantene vokser og utvikler seg, og vil over tid endre anleggets karakter. «I enkelte anlegg er det selve planen med gangveier og dyrkningsfelt som er det bevaringsverdige, mens vegetasjonsvalget ikke er like avgjørende» (Flinck, 2013, s. 174). Kildegrunnlaget er vesentlig for hva en kan fortelle om anleggets historie. Grøntanlegg som bevares i sin helhet er mer verdifulle fordi de i større grad viser den originale intensjonen, med rette proposisjoner og tiltenkte funksjoner.

Riksantikvaren arbeider med tre kategorier for verdier knyttet til kulturminner. Disse er kunnskap-, opplevelse- og bruksverdier. Rød er et av de godt bevarte historiske grøntanleggene i Norge med et godt kildegrunnlag, noe som gjør det til en god kilde til kunnskap og forståelse av fortida. Dette kan gjelde anleggets opprinnelse, bruk og betydning, samfunnsforhold, menneskers liv og interaksjon mellom menneske og natur. I motsetning til kunnskapsverdiene handler opplevelsesverdiene mer om en personlig forankring, og ulike gruppers opplevelse av kulturminnet. Dette kan være tilknyttet symbolverdi, tilhørighet til et sted, og stedsidentitet. Det kan også bidra til undring, refleksjon, nysgjerrighet, gjenkjennelse og sinne (Riksantikvaren, 2013).

1.5 PROBLEMSTILLING

Bruksverdien kan på sin side danne grunnlag for ny verdiskaping og endret bruk, der verdiene både kan ivaretas og forsterkes. Ved manglende eller feil forvaltning og bruk, kan verdiene imidlertid også reduseres.

Figur 16: De tre kategoriene for verdier knyttet til kulturminner: Kunnskap-, opplevelse- og bruksverdier.

På bakgrunn av landskapsparkens historie sett i lys av dagens situasjon ble problemstillingen som følger:

Hvordan gjenskape landskapsparken på Rød slik at parkens opprinnelige utforming blir formidlet?

Videre er det valgt å definere to underproblemstillinger:

1. På hvilken måte kan historiske perspektiver- og siktlinjer synliggjøres ved en visualisering?
2. I hvilken retning skal anlegget utvikles med hensyn til biologisk mangfold, gjenskaping og verdiskaping for fremtiden?

DEL 2 METODE

2.1 VALG AV METODE

Metodikken baserer seg på fremgangsmåte i kurset LAA321, hvor det er gjennomgått historiske kilder for å få en forståelse av anleggets utvikling og innhold. I løpet av høsten har kurset hatt ulike deloppgaver for å arbeide med kildene. Dette innebærer en kildegjennomgang, for deretter å sette de ulike bruddstykkene av kilder opp mot hverandre. For oppgaven har særlig foto, skriftlig materiale og kart vært grunnleggende i tolkningen og vurderingen av de ulike historiske lagene. Familiehistorien til godseierne har vært sentral for å forstå intensjonen bak hagen og hvilke drivkrefter som kan ha påvirket den. Litteratur som omhandler samme epoke, har også vært viktig for å få forståelse i populære trender på den tiden. Befaring av området har blitt foretatt tre ganger i løpet av kurset, for å studere spor fra fortiden og kartlegge eksisterende strukturer på stedet. Dette, sammen med formidling av kunnskap fra de ansatte på Herregården, har gitt nødvendig grunnlag for å arbeide med de historiske lagene i parkanlegget.

En betydelig andel av kildematerialet har blitt fremskaffet av de ansvarlige for kurset LAA321, og Halden Historiske Samlinger. Det har vært vår oppgave å knytte dette materialet til Rød herregård og relevante historiske epoker. Vi har også tilført flere kilder på egenhånd for å kunne underbygge en tolkning av hvordan parkanlegget kan ha sett ut. Kartoverlegg er en metode som har blitt brukt for å knytte de historiske kartene til dagens kontekst. Dette er gjort ved å legge Garben sin oppmåling fra 1824, og Grimsgaard sitt kart fra 1858 over koter og terrengrelieff fra i dag. Dette har også gjort det mulig å sammenligne de historiske kartene og observere kartenes utvikling, samt karttegneres tolking av stedet.

2.2 BRUK AV 3D VERKTØY

Et bilde sier mer enn tusen ord, og 3D-visualiseringer kan fortelle enda mer. Arbeidet i denne rapporten har en direkte tilknytning til faget LAD302 - Avanserte 3D-verktøy for design og planlegging. Her utarbeides en digital plattform med formål om å formidle historien og kunnskap fra det historiske anlegget på Rød. Å ta i bruk 3D-verktøy for visualiseringer er en effektiv metode i en slik kildestudie.

Ved å legge inn informasjonen og tolkningen av historiske kilder i 3D-programmer som Civil 3D, Sketchup, gir grunnlaget for å utarbeide en detaljert Lumion-modell, som gjør det mulig å få økt forståelse av hvordan anlegget kan ha sett ut. Sammenlignet med skriftlige beskrivelser og 2D-dimensjonale kart har 3D-visualisering en helt egen formidlingsevne. Bruk av 3D-verktøy kan derfor være med på å sikre kulturhistoriske verdier fordi det kan hjelpe politikere, planleggere, lokalbefolkning og besøkende til å forstå verdien av et anlegg. Lett tilgjengelige verktøy for 3D-scanning som Polycam kan brukes til å scanne objekter, for så å sette det inn i en kontekst tilbake i tid.

En gjenskaping av et sted, eller situasjon gir mulighet til å oppleve en livlig representasjon av stedet slik det en gang var. Samtidig kan en digital scan være med på å bevare anlegget i digitalt format for ettertiden. 3D-visualisering er derfor et sterkt og nyttig verktøy å ta i bruk for å besvare problemstillingen om hvordan landskapsparken kan bli gjenskapt, slik at dens opprinnelige utforming blir formidlet.

DEL 3 REGISTRERING OG ANALYSER

Registrering- og analysearbeidet har tatt utgangspunkt i noen steder som vi allerede visste om før vi begynte nære undersøkelser av de historiske kildene. Floraplassen, Bjørnegrotta, Eremitthytta og Saluttbatteriet er tydelig promotert av museet og alle stedene har spor som eksisterer i landskapsparken i dag.

3.1 STEDET SOM KILDE OG HISTORIEFORTELLER

Ofte er stedet i seg selv en viktig kilde for å finne historien til et anlegg (Riksantikvaren. U. Aa). Et søkk kan for eksempel være hullet etter et oppgravd fundament og flater en mistenker kan være opparbeidet eller avtrykket til en plass. Selv om anlegget på Rød har gjennomgått mange endringer og forfalt over tid kan en fremdeles finne former i terrenget og rester av historiske elementer. Gjennom tre befaringer fordelt utover høsten har vi lett etter spor som kan fortelle oss noe om anleggets historie og innhold. De fleste av disse sporene har vi klart å knytte til andre historiske kilder, men noen av sporene forblir uløste mysterier.

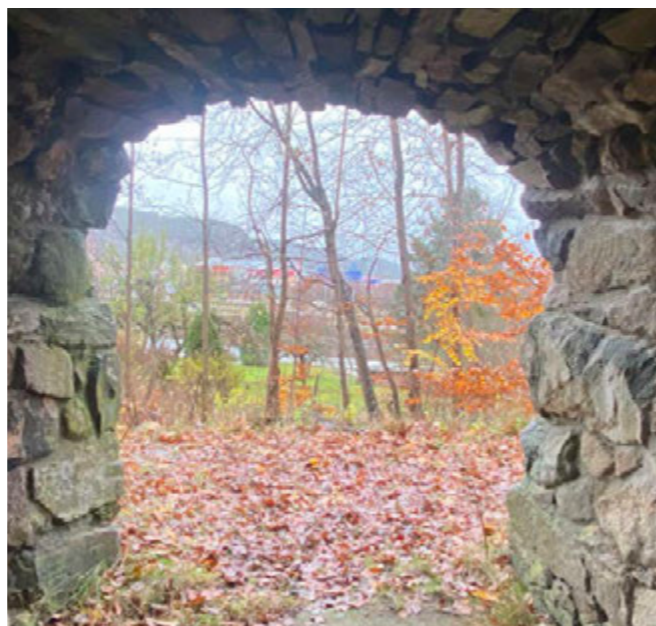
3.1.1 KARTLEGGING AV VEGETASJON

På befaring ble det lett etter vegetasjonsstrukturer som kunne indikere at vegetasjonen har blitt plantet med en intensjon. Blant annet fant vi noe som tydet på en trerekke og typiske gamle hageplanter som syrin ved Floraplassen og Eremitthytta. Det som er best bevart av vegetasjonen i landskapsparken er artene i tresjiktet. Bøk og til dels eik er de dominerende planteslagene i parken, og disse skygger ut artene som eventuelt kunne ha vokst i felt og busksjiktet. Det skal legges til at det også er trærne som har høyest levealder. På nylig felte bøketrær kan det telles årringer til opp i 200.

Vegetasjon er dynamisk og i stadig endring, noe har ført til at siktlinjer fra anleggelsen av parken også har endret seg med tiden. Etter løvfallet ble det gjort en befaring for å kunne få et klarere inntrykk av sikten fra landskapsparken og utover det omkringliggende landskapet. Fra Bjørnegrotta (Se figur 20) så man havna og fjorden godt. Dette viser at ved felling av trær kan en få bedre visuell kontakt mellom deler av landskapsparken og Iddefjorden.

Figur 19: Bjørnegrotta tidlig høst

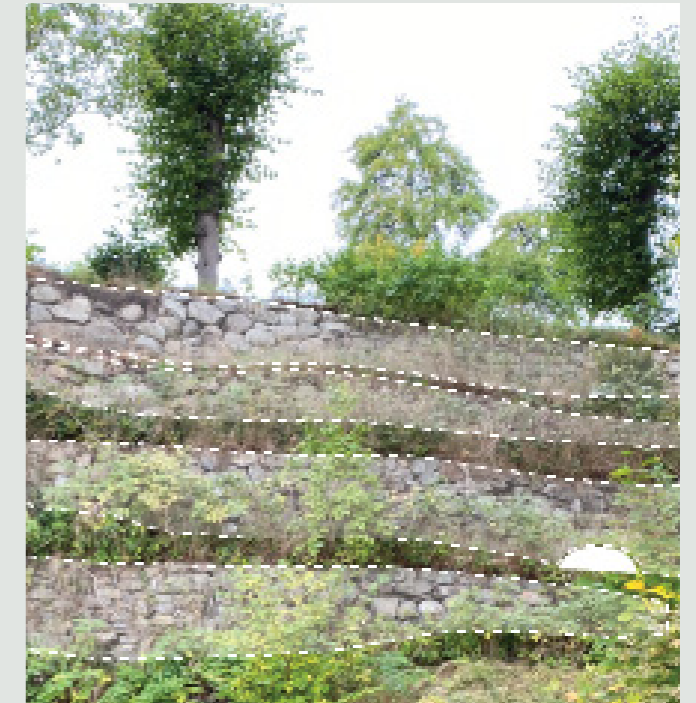
Figur 20: etter løvfall

3.1.2 OPPMÅLING OG KARTLEGGING AV EKSISTERENDE ELEMENTER

Et viktig arbeid er å kartlegge det en allerede har av godt bevarte historiske elementer og gi disse en geografisk plassering. Vi har gjort oppmålinger av murene og trappene ved Floraplassen. Ettersom bredden på trappene er 2 m antar vi at dette har vært bredden på grustiene som møter trappen.

I sentrum av den buede steinmuren står en granittsokkel (se figur over, rute til høyre) hvor det tidligere har stått et klassisk solur montert på toppen (Bruun, 1961). Nå avdøde professor i landskapsarkitektur, Magne Bruun har i sine personlige notater spekulert i om skulpturen av gudinnen Flora kunne ha stått på denne sokkelen før soluret, og at den avrundede plassen nedenfor muren derfor er den egentlige Floraplassen. Etter størrelsen å dømme på sokkelen kan Flora aldri ha stått på denne sokkelen fordi den blir for liten sammenlignet med Flora. Foten til florastatuen er 75 cm i diameter, og granittsokkelen er om lag 30x30 cm.

Ved Eremitthytta er det flere murer som ligger oppover en skrent i etasjer (Se figur 21). Murene har blitt målt opp til å være mellom 120 til 140 cm, som kan være ideell høyde til for eksempel dyrking av vindruer. Både Eremitthytta og Bjørnegrotta har blitt 3D-scannet i sin helhet for å gi en størrelsesriktig gjengivelse i 3D-modell.

Figur 21: Blomsterterrasser

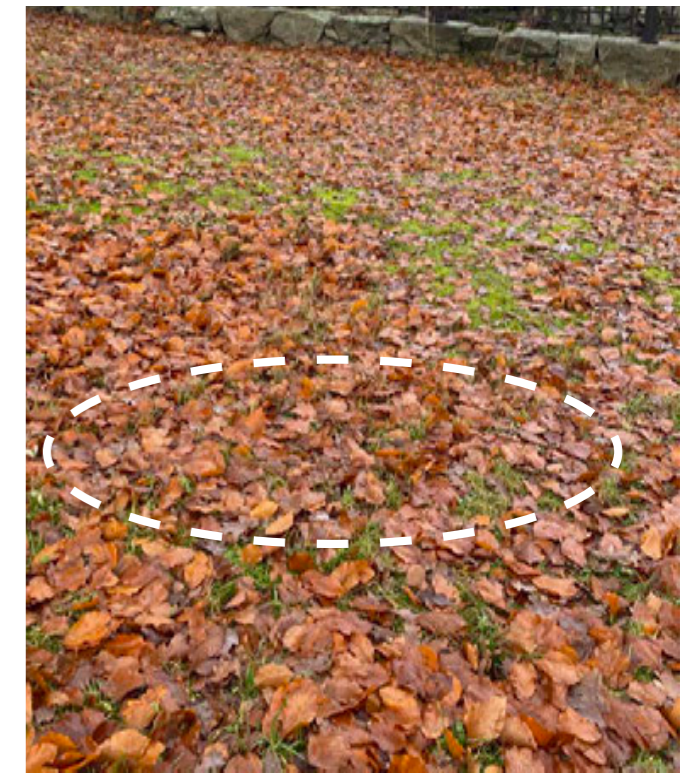

Figur 22: Dimensjoner på mur

3.1.3 KARTLEGGING AV HISTORISKE SPOR I TERRENGET

Som tidligere nevnt kan terrenget fortelle mye om historien til et anlegg. Etter historiske kart har vi beveget oss rundt i terrenget for å undersøke om stiene fra 1800 tallet er mulig å forsere i dag eller om de eventuelt må ha ligget et annet sted. Noen steder er det også funnet flater og nedsenkninger i terrenget som ser mistenkelig opparbeidet ut. Videre undersøkelse i historiske kart finner vi at flatene kan samsvare med nisjer og plasser tegnet inn i kartene. I Grimsgaard sitt kart fra 1858 er det blant annet tegnet inn en nisje nord-øst for Floraplassen. I dag ser man tydelig en nedsenkning av terrenget på eksakt samme sted.

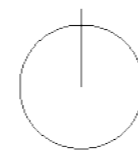
Landskapsparken på Rød har store terrengforskjeller, og i snittet under (Figur 24) er det illustrert høydeforskjell mellom Floraplassen og fjorden. Til venstre kan du se hvor snittlinja går (Figur 25).

Figur 23: Nedsenking i terrenget

 Snittlinje

3.2 KILDEGJENNOMGANG

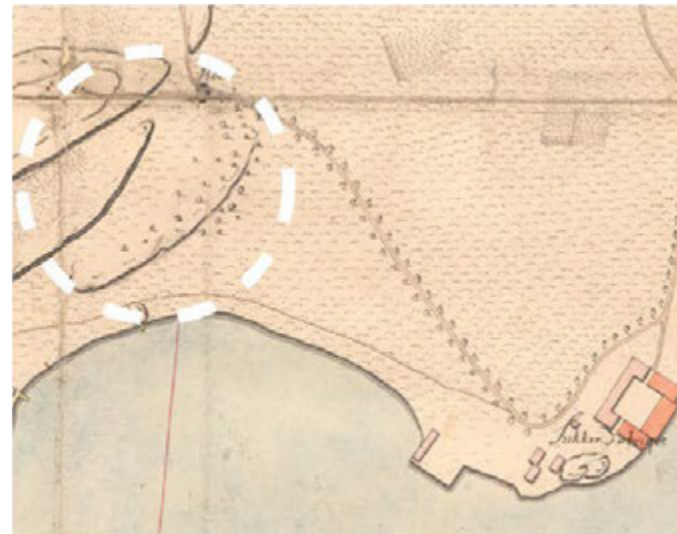
3.2.1 LANDSKAPSPARKEN I KART

Første kartkilde fra Rød er fra 1760. Den viser huset, paviljongen (bygd i 1756) og noen små symboler i kartet som skal forestille trær. Det markerer også veien til «Røetangen» og en sti mellom fjellknausen som senere blir kalt «utsikten» og «blomsterberget». Dette kan tyde på at «Røetangen» kan ha vært et målpoint på en runde.

De to første kartkildene (1760 og 1777) er vanskelig å tolke utover det som allerede er nevnt. Det er ikke før i Garben sitt kart fra 1824 at landskapsparken vises noe som kan minne om et parkanlegg. Sammen med landskapsparken er også formalhagen vist i dette kartet.

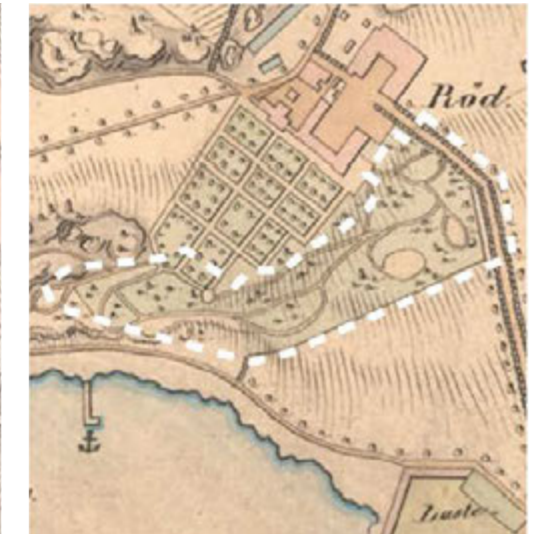
Videre er det en oppmåling av Marius Røhne i 1916 som har vært betydningsfull for å klare å kartlegge trær. I tillegg fått bekreftet nisjer og stisystemet i kartet fra 1858. Selv om parken har endret noe av bruken, er det flere historiske spor fra dette kartet.

På 1858 kartet er det markert en bygning, trolig stabburet, som bekreftes i bilde fra 1961. Dette er ikke tegnet inn på verken 1824 eller 1858. Dette kan tyde på at det har kommet i senere tid.

Scheel, Krogh, Oppen 1760, Kartverket

Hoff 1777, Kartverket

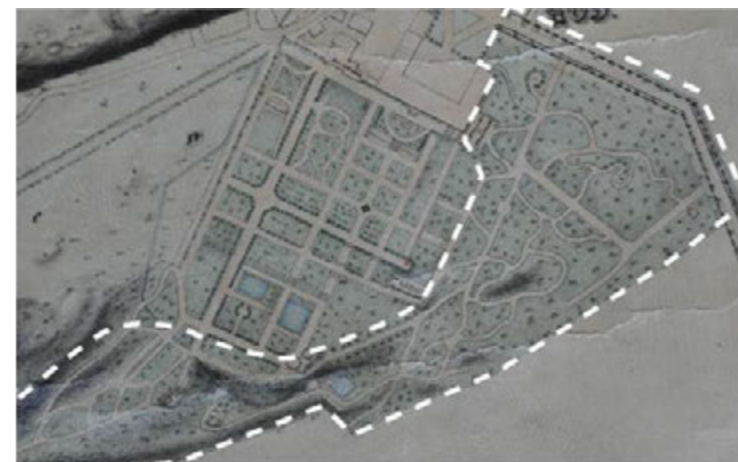

Garben 1824, Kartverket

Roosen 1830, etter Garben, Kartverket

Roosen 1834, etter Garben, Kartverket

Valgt epoke 1800-1858

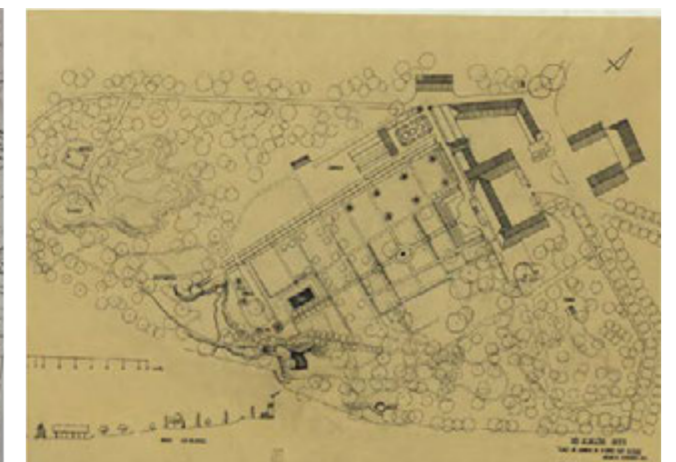

Sindig 1840, Kartverket

Grimsgaard 1858, Kartverket

Valgt epoke 1800-1858

24

Røhne 1916, Norske haver

Gedde, 1936
Kopi på Rød

Bruun, 1960, etter Røhne
NMBU, arkiv for Norsk
landskapsarkitektur

25

3.2.2 ANALYSE AV 1824- OG 1858-KARTENE

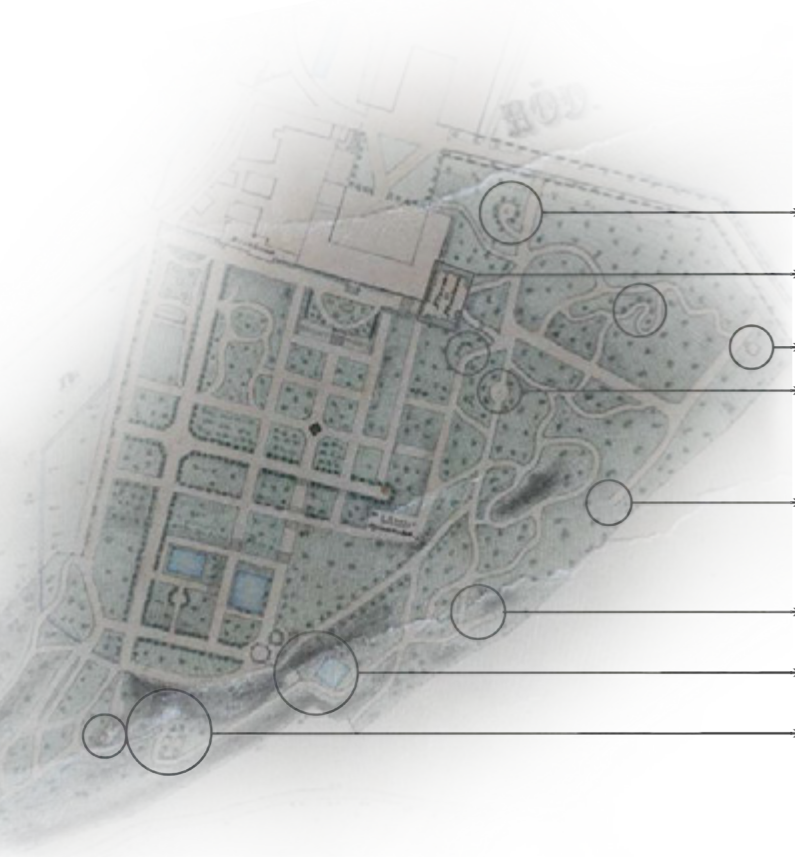
GARBEN, 1824

Tolkningen av kartene fra Garben i 1824 og Grimsgaard sitt fra 1858, har vært viktige i karttolkningen. Figuren viser to analyser, hvor det er markert viktige elementer som har vært viktige for å gjenskape parken.

- Floraplassen
- Tempel
- Plass
- Mulig bjørnegrotte, men feil plassert
- Forsvunnet dam

GRIMSGAARD, 1858

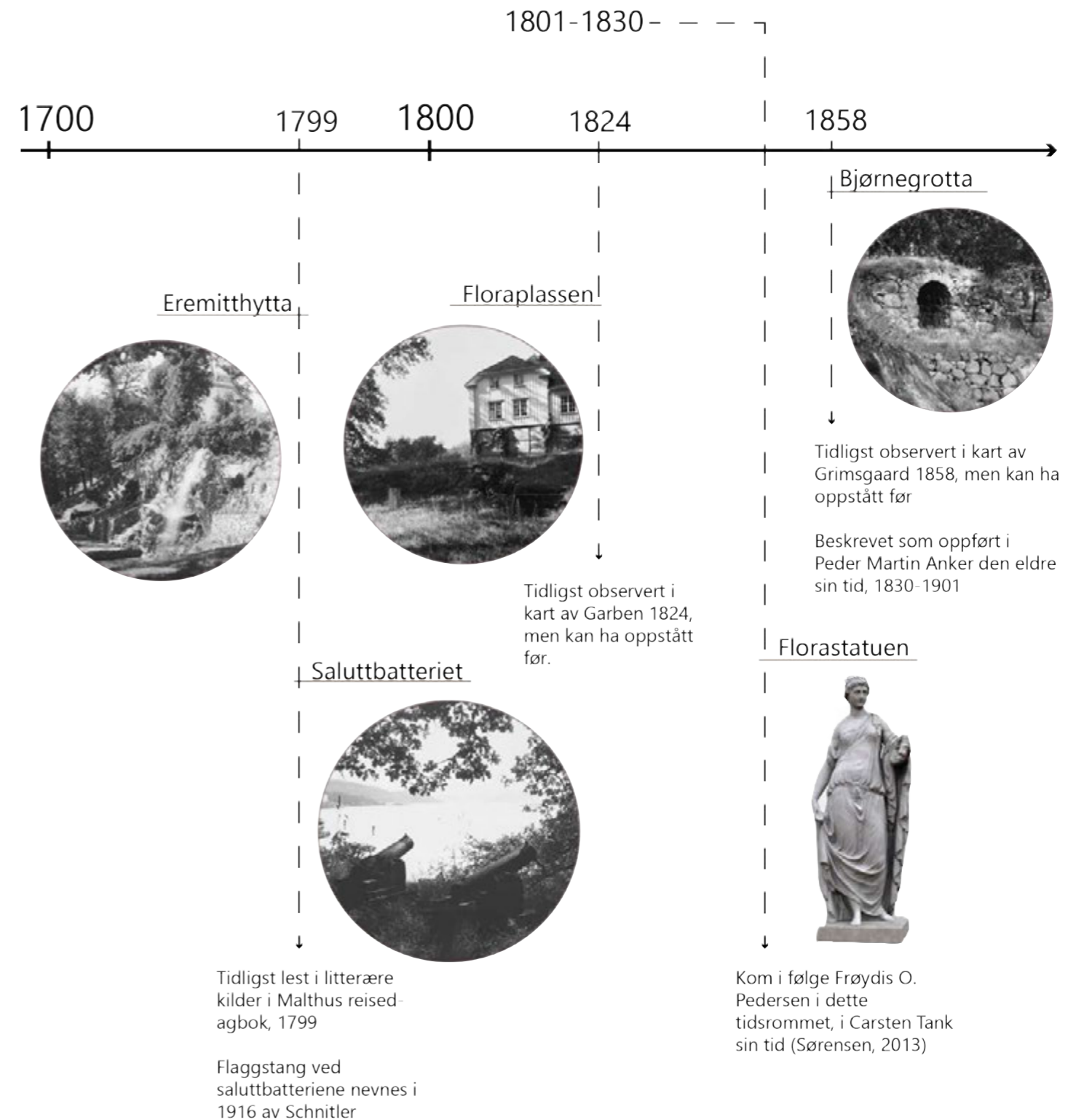

- Lystning
- Floraplassen er markert
- Tempel
- Lystning
- Sti forsvinner, der plassen var tidligere
- Bjørnegrotta
- Eremitthytta
- Flaggstang
- Inngjerdet vegetasjon/ dyrkningsfelt

3.2.3 DATERING AV LANDSKAPSELEMENTER

Innenfor avgrensningen til landskapsparken, er det omtalt steder med godt bevarte historiske elementer. Disse har vært viktige fokuspunkter i landskapsparken, som de skulle være små overraskelser som åpenbarte seg mens en vandret igjennom parken.

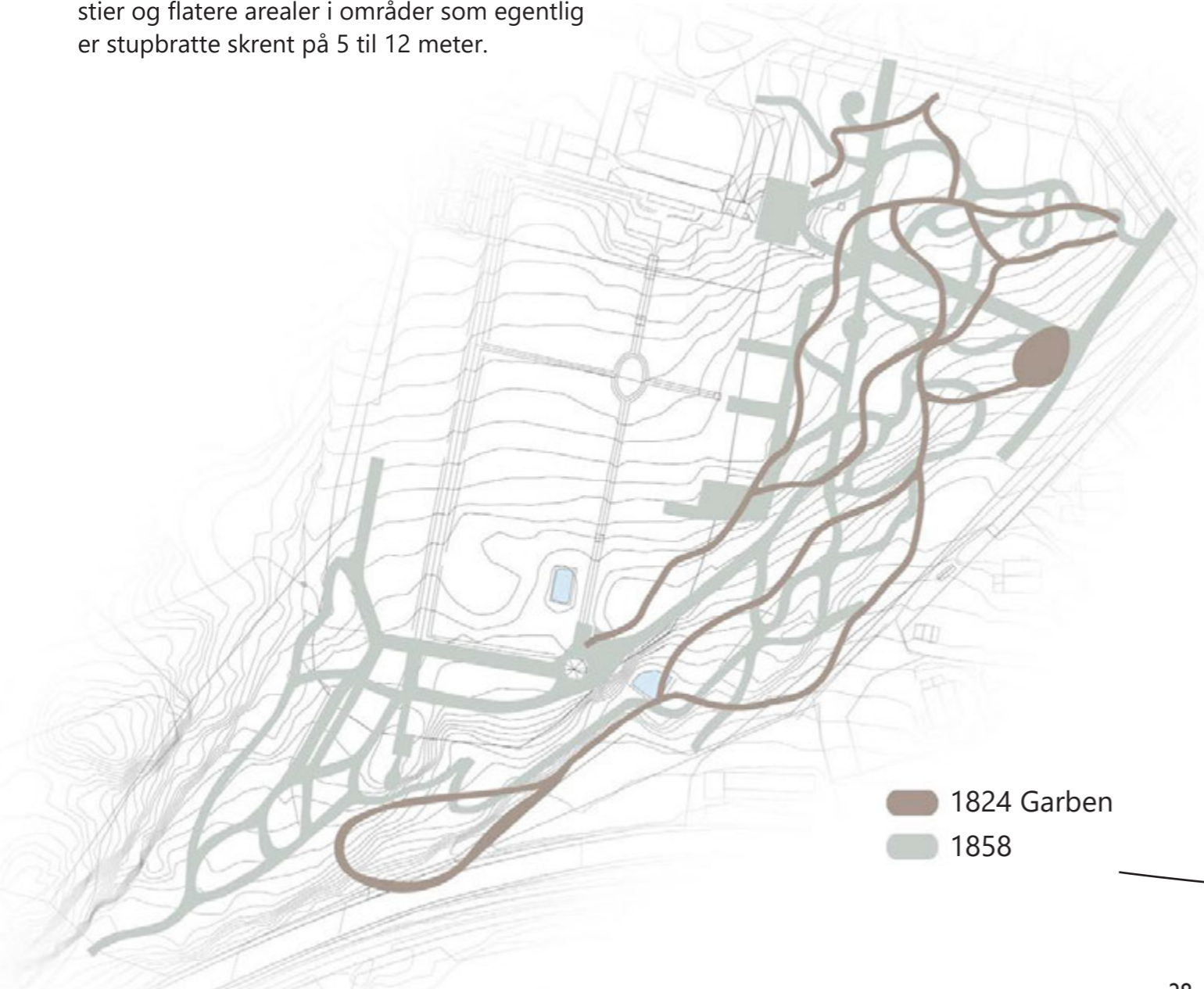
Figuren under (figur 28) viser en oversikt over når Floraplassen, Bjørnegrotta, Eremitthytta og saluttbatteriene er observert i kart eller nevnt i litterære kilder for første gang.

3.2.4 SAMMENFATNING AV STIANALYSENE

En viktig del av landskapsparken var å finne tilbake til stisystemet slik det kan ha vært på 1800-tallet. I arbeidet var kartoverlegg av kartene fra 1824, 1858 og dagens kommunale kart viktig. Når en legger kart fra 1824 og 1858 over kart fra i dag avsløres fort kartenes nøyaktighet (se figur 29 under). Begge de historiske kartene har store avvik i arealenes proporsjoner sammenlignet med dagens kart. Uoverensstemmelsene er størst hos kartet fra 1824 som bommer grovt på de bratte terrengformene i den nedre delen av parken nærmest Iddefjorden. Her er det tegnet inn stier og flater arealer i områder som egentlig er stupbratte skrent på 5 til 12 meter.

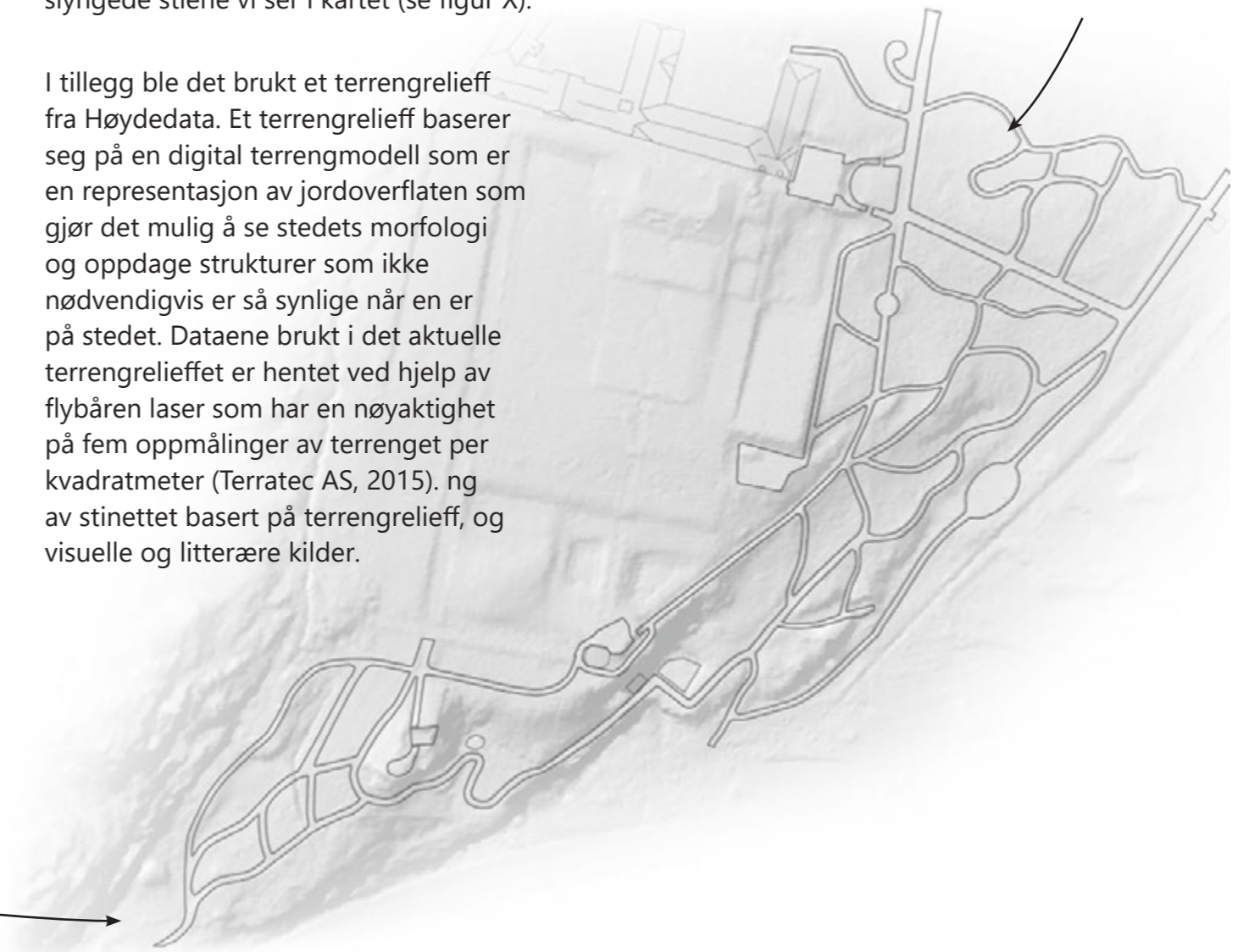
. Begge har stier som ligger på steder i terrenget hvor de ikke kan ha ligget fordi det er for bratt. Kartet fra 1858 har flere stier som kan samsvare med dagens terrengformer dersom en korrigerer plasseringen av stiene med de faktiske terrengformene. Vi har derfor tatt utgangspunkt i kartet fra 1858 når vi har tegnet opp stinettet på nytt og tilpasset det til dagens terreng og objekter med kjent posisjon.

Sammen med kartet fra 1858 har et bilde fra saugbruksforeningen fra 1905 vært viktig for å fremstille en tolkningsplan. Bildet kan bekrefte mange av de samme slyngede stiene vi ser i kartet (se figur X).

Figur 30: Saugbruksforeningens foto fra 1905 bekrefter stinetteverket fra Grimsgaard sitt kart fra 1858.

I tillegg ble det brukt et terrengrelieff fra Høydedata. Et terrengrelieff baserer seg på en digital terrengmodell som er en representasjon av jordoverflaten som gjør det mulig å se stedets morfologi og oppdage strukturer som ikke nødvendigvis er så synlige når en er på stedet. Dataene brukt i det aktuelle terrengrelieffet er hentet ved hjelp av flybåren laser som har en nøyaktighet på fem oppmålinger av terrenget per kvadratmeter (Terratec AS, 2015). og av stinettet basert på terrengrelieff, og visuelle og litterære kilder.

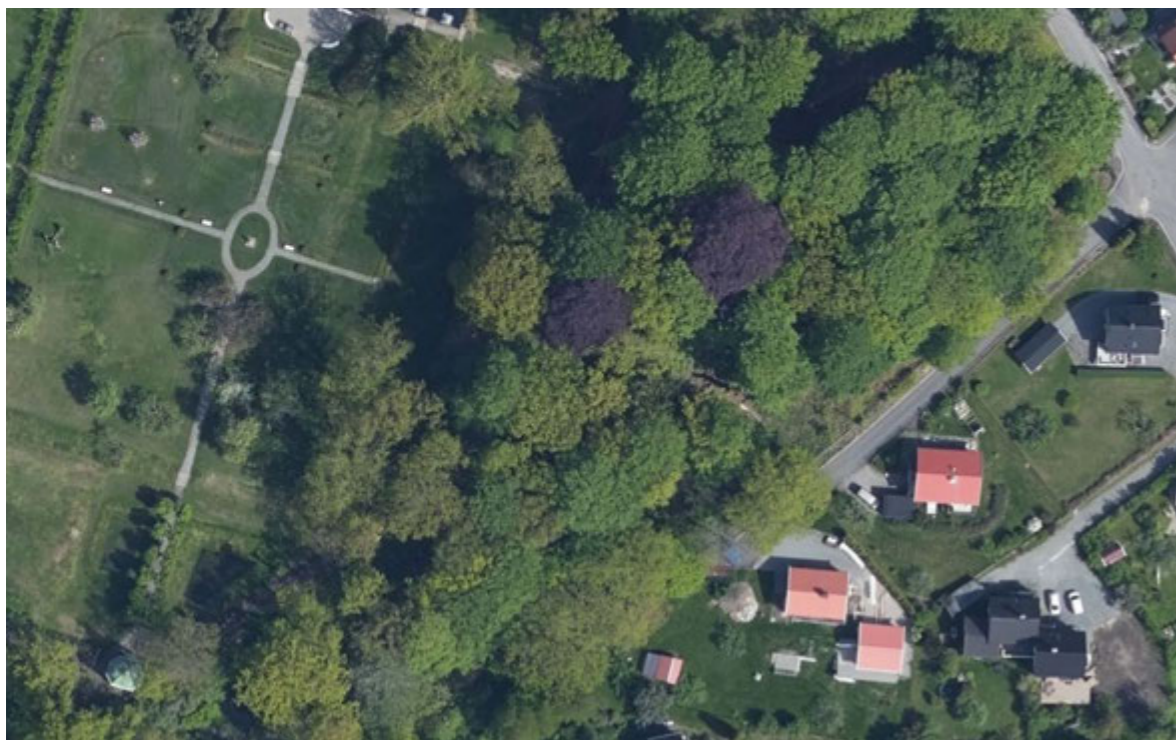
3.2.5 OPPMÅLING AV TRÆR

Det er brukt kartoverlegg fra Marius Røhne sin oppmåling i 1916 på trærnes plassering, som i likhet med tidligere oppmålinger stemmer relativt dårlig med kart etter dagens standard.

. Til tross for unøyaktigheter er fremdeles denne innmålingen det beste vi har, og på enkelte områder stemmer trærnes posisjon ganske godt.

Figur 31: Flyfoto tidlig 1900-tallet (Halden Historiske Samlinger)

Figur 32: Dagens situasjon: blodbøk (Google maps)

Figur 33: Representasjon av trær basert på Marius Røhne sin oppmåling fra 1916.

. Det er forsøkt å differensiere tresorter ved å gjennomgå bilder fra befaring, men det har vært utfordrende fordi enkelte trær er hugget ned og nye har vokst til med tiden. Vegetasjonen har ikke vært et stort fokus i denne oppgaven, mye for å begrense omfanget.

Ut fra muntlige kilder ble det fortalt at enkelte bøketrær ble plantet i Peder Martin Anker «den eldre» sin tid. Disse har spredt seg utover parken og utkonkurrert andre arter. På flyfoto er det observert to blodbøker, men disse ble ikke sett på befaring ettersom bladverket er grønt på undersiden der hvor treet ikke blir eksponert for sollys. Trolig har blodbøk blitt brukt som et solitært tre for å skape et blikkefang.

DEL 4 TOLKNING

4.1 TOLKNINGSPLAN 1800-1858

Tolkningsplanen viser utformingsforslag av 1800-tallets landskapspark, basert på tilgjengelige kilder. Tolkningen baserer seg mest på Grimsgaard sitt kart fra 1858, og enkelte elementer fra Garben sin oppmåling i 1824.

Fra 1824 er det tatt med den sørligste stien og den ovale plassen. Tolkningen er basert på kartoverlegg av disse to kartene, sammenlignet med dagens terrengrelieff.

Elementene i landskapsparken slik som Bjørnegrotta, Floraplassen, Eremitthytta og nisjer har samme plassering. I tolkningen er stiene særlig vektlagt, mens det ikke har vært like stor vekt på vegetasjonen. Tolkningsplanen, vil alltid være formet av den som tegner den, og gir et diskusjonsgrunnlag.

Tolkningsplan	
Dato: 30.11.2022	Gruppe: 3
Målestokk: 1:1000	Ark: A3
0 10 20 30 40 50	
N	

4.2 TOLKNING AV LANDSKAPSELEMENTER

Tolkningen av landskapsparken har tatt utgangspunkt i stedene Floraplassen, Bjørnegrotta, Eremitthytta og Saluttbatteriet. Det er blant annet omtale av disse stedene en har lagt hovedvekt på, når en har undersøkt de historiske kildene, som har gitt grunnlag for tolkning. Sammen med tolkning av stinettet er disse stedene satt inn i en kontekst som passer med slik en landskapsarkitektur kan ha sett ut i første halvdel av 1800 tallet.

4.2.1 FLORAPLASSEN

Lokasjonen til Floraplassen har det vært stor usikkerhet rundt. Floraplassen ligger lengst øst for hovedhuset og har fått sitt navn fra treskulpturen av gudinnen Flora som har stått her. Om Floraplassen har stått over eller nedenfor støttemuren derimot, spriker i kildene. Selve Floraplassen beskrives av Frøydis G. Pedersen som halvsirkelformet (Pedersen, 2013). Dette samsvarer med plassen nede ved den buede støttemuren som finnes i dag. Samtidig er det plassert en sokkel til Flora nedenfor, men denne er betydelig mindre enn statuens fot, og kan derfor ikke ha vært sokkelen til Flora. Det nevnes at det har stått et solur her i senere tid, noe som stemmer bedre med størrelsen til sokkelen som står der i dag.

I motsetning til litterære kilder er plassen markert som en rektangulær form, på oversiden av støttemuren. Navnet "Floraplassen" er først observert med skrift på kartet til Grimsgaard fra 1858, og enda tidligere er den firkantede plassen tegnet inn i 1824 på kartet til Garben. Ingen av disse kartene gir særlig fokus på plassen nedenfor støttemuren og i kartet fra 1824 er den ikke tegnet inn i det hele tatt.

Sokkelen og beplantning rundt Flora har forsvunnet, men vi har ut fra Grimsgaard sitt kart tolket at Flora stod på oversiden av muren, for å ønske gjester velkommen. Fra dette stedet har en god oversikt over både landskapsparken og formalhagen, noe som gjør det til et godt orienteringspunkt å starte en vandring eller å ønske velkommen.

Det kan stilles spørsmål om plassen egentlig er en del av formalhagen. Floraplassens utforming minner mer om en formal stil. Det har espalier med klatreroser på, sammen med en gresskant før bedene, som er typisk for perioden. Floraplassen har likevel en geografisk logisk avgrensning til landskapsparken, og gjør at plassen faller inn under landskapsparken i denne oppgaven. Det er vurdert om Floraplassen skulle ha vært innrammet med et gjerdet på utsiden av bedene i kanten, for å ramme inn plassen tydeligere. Gjerdet er ikke tatt med i denne oppgaven, siden det kan forstyrre sikten en har fra Floraplassen, som er vektet mer i denne oppgaven.

Figur 35: Henvisning til sted 34

4.2.2 TEMPEL

Et landskapselement vi har valgt å inkludere som et sted, er tempelet markert lengst øst i landskapsparken. Litterære kilder omtaler tempelet, og at Olympens 12 guder har stått på eller i nærheten av tempelet (Schnitler, 1916). Det finnes kvitteringer på salg av disse gudene, da Carsten Nielsen Tank "den yngre" solgte mange av sine eiendeler (Pedersen, 2013). Størrelse og konkret plassering av de 12 gudene er fortsatt et uløst mysterium. Det er markert en liten firkant på både kartet fra 1824 og 1858, som vi har tolket som tempelet. Dette er også eneste kilde en har å gå etter når det gjelder utforming av tempelet. Størrelsen og mål er basert på kartene, og dimensjonen på grunnflate er lik.

Figur 37: Henvisning til sted

Figur 38: Illustrasjon av tempel fra 3D-modell³⁶

Tempelet har forsvunnet før det ble avbildet eller nedskrevet noe om hvordan det var utformet. Derfor har tolkningen av tempelet skjedd etter fri fornyelse, med inspirasjon hentet fra landskapsstilen andre steder, som Kew, Bogstad og Ullevål. Tempelets lokasjon er et naturlig stoppepunkt på en runde, noe som gjør at stiene lengst øst i landskapsparken får en mening ved å ha tempelet der som et målpunkt.

Uten tempelet i øst hadde det ikke vært naturlig å gå dit i parken. En kan også forestille seg at det vakte nysgjerrighet og undring for de passerte gjennom tunet på Rød på den Fredrikshaldske kongevei, som var en viktig ferdselsåre til Gamle Mosseveien kom på 1860 tallet (Viken fylkeskommune, U. Aa).

Erkjentlighets-tempelet på Ullevål
Oljemaleri
Carl Frederik Vogt, ca 1810

4.2.3 BJØRNEGROTTA

Bjørnegrotta på Rød har trolig bare vært omtalt som en vanlig grotte før den fikk navnet sitt i litterære kilder. Allerede på kartet til Grimsgaard fra 1858 kan man se grotta, men uten navngivelse på kartet. Den første litterære kilden som nevner grotta finner vi i Aftenposten fra 1909 av Frits Duus, forhenværende redaktør av Smaalenes Tidende (Kjølholdt-Guttormsen, 1996). Schnitler nevner også Bjørnegrotta i sin reisedagbok fra 1916.

. Årsaken til at grotta bærer sitt navn, er på bakgrunn av bjørnen som ble holdt fanget her av Peder Martin Anker "den yngre" rundt 1905 (Schnitler, 1916). Bjørnegrotta er fortsatt i dag et godt bevart element, og mye tyder på at utformingen ikke har endret seg drastisk gjennom tidene, og angivelig er grotta godt bevart element i parken.

Det kommer til uttrykk i materialiteten, hvor det er lite tegn til at materialene er skiftet eller flytta på. Det er mulig at grotta er bygd tidligere i anleggelsen av parken, men dette blir ikke bekreftet i kildene før 1858.

Figur 40: Henvising til sted

4.2.4 EREMITTHYTTA

Eremitthytta ligger sør i parken og herfra ser man opp mot paviljongen som grenser til formalhagen. Til høyre for paviljongen er det fire terrasserte murer, og en dam til høyre for Eremitthytta (Se figur 42). Hytta nevnes først i litterære kilder i 1799 av Malthus. Han beskriver innenfor en eremitt av voks som forskrekker dem. Malthus er ikke den eneste som har blitt imponert av stedet. Johan Meerman, en tysk reisende, var på Rød en gang mellom 1797 og 1800 og syntes at Eremitthytta var et artig innslag, og han la spesielt merke til eremittens pene hender (Schnitler, 1916). I Magne Bruuns personlige notater står det skrevet en historie om en barnepike som ble skremt av Eremitten og falt ned i den nærliggende dammen mens hun var på omvisning på sin nye arbeidsplass.

De litterære kildene bekrefter eremitten og hytta fra sent 1700-tallet, men det er først i Grimsgaards kart at hytta og dammen er tegnet opp, omtrent 60 år senere. Gjennom tidene har materialiteten til taket på Eremitthytta endret seg, det gikk fra torvtak til et tretak. Dette vises på bilder fra 1919. På samme bilde er det en foss, som ender nede i dammen. Det spekuleres i om dette bare tilgjort for fotografen med tanke på vanntrykket.

Figur 42: murene og dam ved eremitthytta

Foto: privat

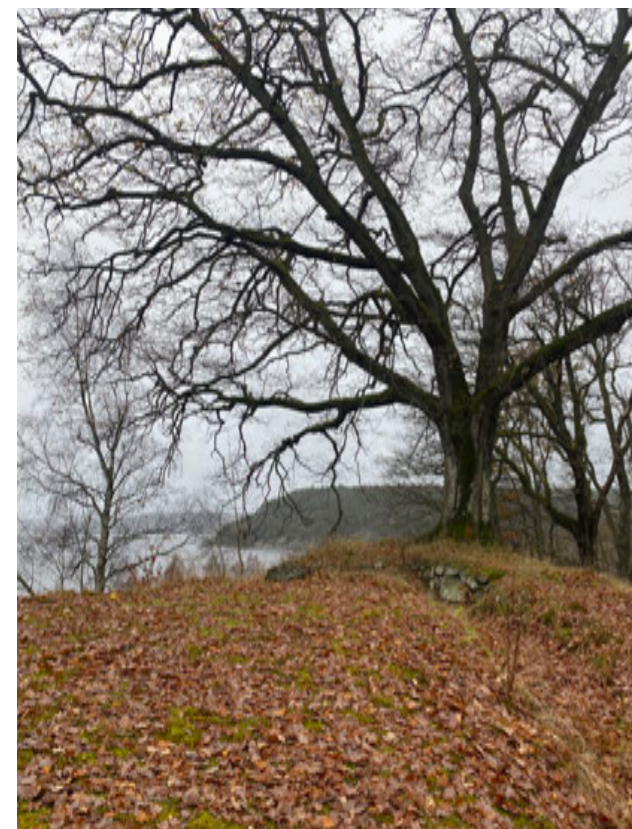
Figur 43: Foto, Eivind Enger (1917)

Figur 44: Scan av eremitthytta illustrert med torvtak

4.2.5 SALUTTBATTERIET

Saluttbatteriet har hatt plassering på et nedsenket felt på en knaus sør-vest i landskapsparken, i enden ut fra en tydelig akse (hasselgangen (Corylus avellana)) vest i formalhagen. Batteriene nevnes først i litterære kilder i 1799, fra Malthus, men kommer ikke til synet på kartet før i Magne Bruuns kart fra 1961, som er basert på Marius Røhne sin oppmåling fra 1916. En flaggstang derimot, er tegnet inn på kartet til Grimsgaard i 1858. Videre nevnes både flagg- og kanonbatteri i Schnitler "(...) For enden av den snorrette vei med hasselhække, som begrænser haven mot parken blev paa en fjellknais bygget flag- og kanonbatteri, hvorfra Anker saluterte sine skuter, naar de kom fra langfart". (Schnitler, 1916). Salutteringen har trolig vært hovedfunksjonen til batteriene. Dagens terreng og en nedsenket og steinlagt plass har blitt utpekt som et særlig egnet sted for oppstilling av kanoner.

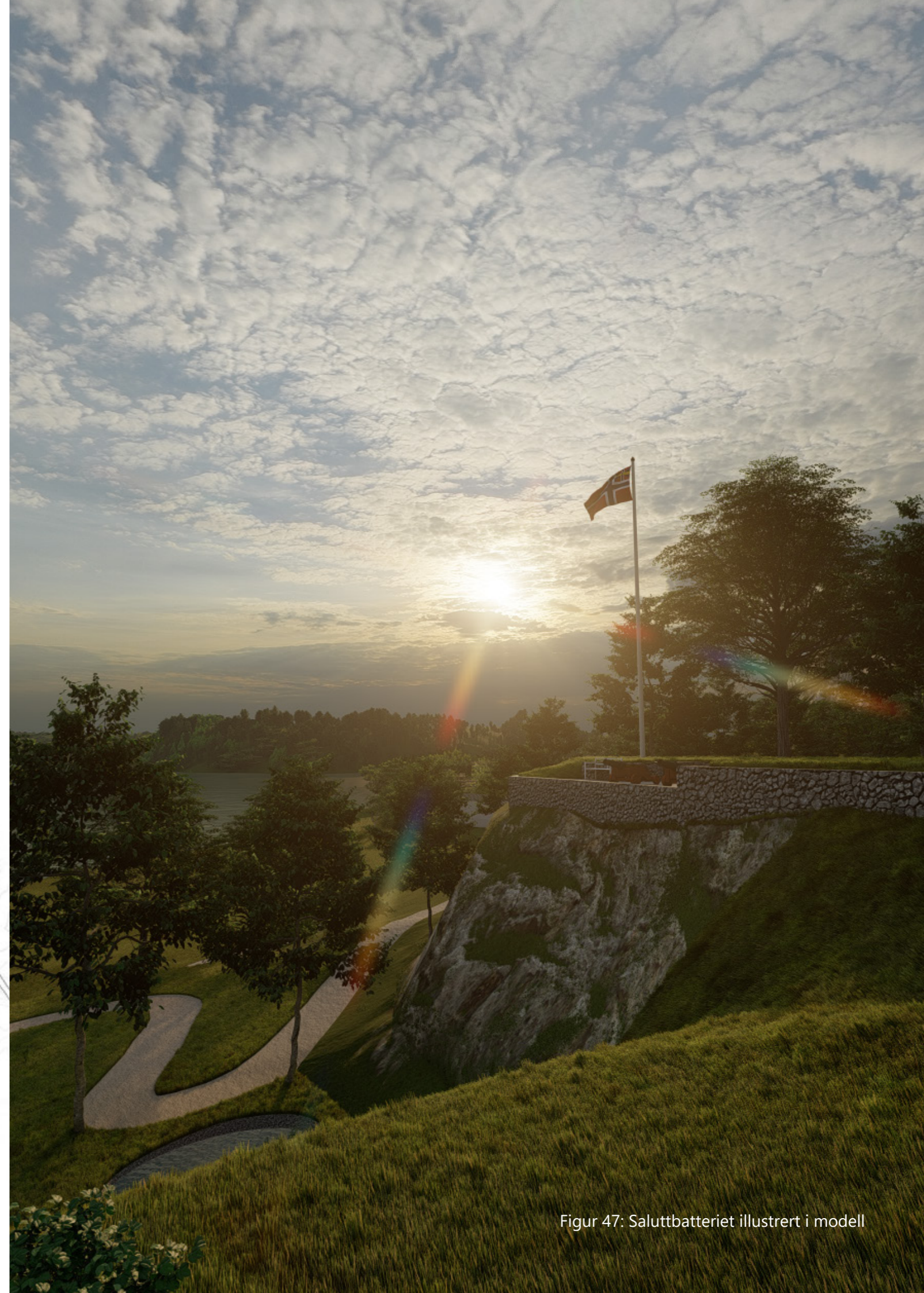
Figur 45: Foto fra saluttbatteriet med utsikt
Foto: Privat

Her står kanonene delvis beskyttet av en vold rettet mot Fredriksten festning. Det skal nevnes at det i dag er mest vanlig at et saluttbatteri består av tre kanoner slik at det kan avfyres opptil 21 skudd med fem sekunders mellomrom (Børresen, 2020). Hvorvidt det har blitt avfyrt slike salutter på Rød er vi usikre på. Etter arealet å dømme kan det ha vært for trangt å ha en fullskala saluttbatteri bare på det området som vi ser på som tilrettelagt for oppstilling av kanoner. Plasseringen vi har valg for kanonene avviker også fra hvordan kanonene sto i 1960. Da sto de ytterst på knausen rettet mot Iddefjorden og Sverige, hvor flaggstangen står i 1858.

Flaggstangen passer godt som et målpunkt i enden av hasselgangen. Flagget vil være godt synlig fra Iddefjorden og trolig også fra Fredriksten festning. I unionstiden ble det helt sikkert flagget med det Norske unionsflagget siste halvdel av 1800 tallet, også kjent som "sildesalaten".

Figur 46: Henviing til sted

Figur 47: Saluttbatteriet illustrert i modell

4.3 NISJE OG LYSTNING

En nisje og to lystninger kommer frem på kartet i 1858, noe som har gitt grunnlaget for tolkning av disse objektene. Garbens kart fra 1824 viser ikke vegetasjon, noe som gjør at 1858 kartet har vært hovedkilden, sammen med historiske bilder på starten av 1900-tallet og spor og fra dagens situasjon til å underbygge tolkningen vår. Sør for Floraplassen er det tegnet inn en nisje hvor vegetasjon er plantet i en halvsirkel, som må ha vært et godt sted å sitte med støtte i ryggen (se figur 48). På denne tiden var det trolig trebenker i parken, og en trebenk kan ha vært plassert i denne nisjen. Til forskjell fra den formale Floraplassen er nisjen mer uhøytidelig, og kan innby til å få oversikt over landskapsparken samtidig som en selv sitter bortgjemt i parken.

Figur 49: nisje sør for Floraplassen

Det finnes to lystninger på kartet fra 1858, et Nord, og et sør for Floraplassen. Lystningen nord kan trolig ha vært busker eller kollede lindetrær (*Tilia cordata*). Dette er visualisert i 3D (se figur 49), og i midten er det plassert en krukke, med en beplantning. Denne lystningen kunne minne om en hule, «grotte», eller et rom som skulle gi følelsen av å være omsluttet av "noe".

Rett sør for Floraplassen finnes det også en lystning, her kan det også ha vært kolla lindetrær i en sirkelform, men de eneste restene etter denne lystningen en mur plassert i en halvsirkel for å ta opp høydeforskjellen slik at plassen inne i lystningen skulle være flat (se figur 50).

Nedenfor Saluttbatteriet og ved den sirkelformede dammen er det tegnet inn noe som kan tyde på vegetasjon omkranser stien, og virker ut fra kart å ha et gjerdet rundt seg. Her kan det ha vært et inngjerdet dyrkningsområde, eller mer beplantning som hadde større verdi. Muligens kan det ha vært prydbusker, frukttrær, eller grønnsaker. Det usikkert å si hva dette kan ha vært, og uten annet kildegrunnlag er det en utfordring å ha noen formening om hva slags sted eller vegetasjon som kan ha vært her.

Figur 50: lystning nord for Floraplassen

Figur 50: lystning sør for Floraplassen

Figur 51: Henvisning til sted 42

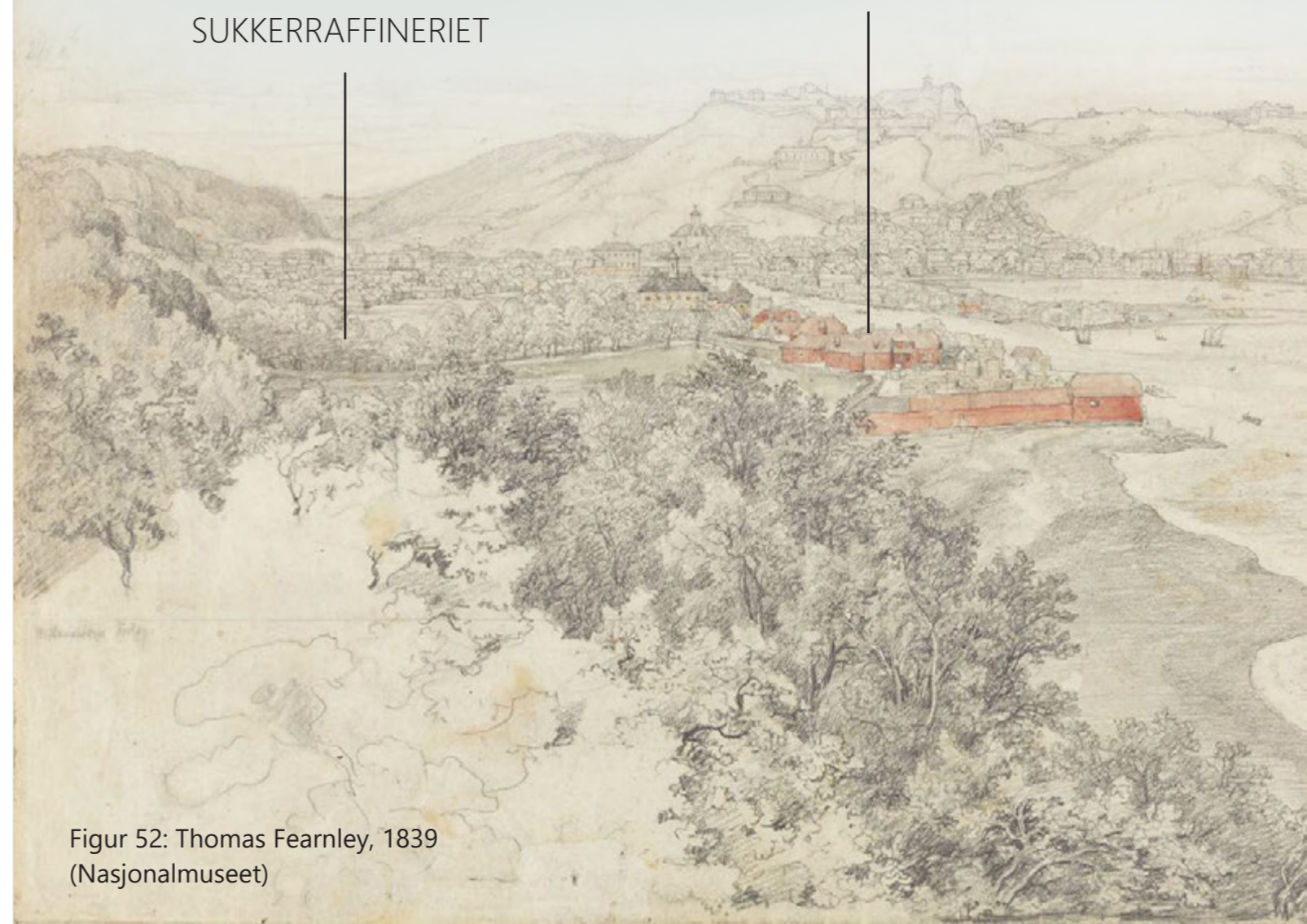
4.4 SIKTLINJER

Parken har siktlinjer som har vært betydningsfulle for parkens uttrykk. Siktlinjer kan fremheves ved hjelp av beplantning i felt- og busksjiktet på hver sin side av stien for å vise en tydeligere akse. Grepet er virkningsfullt, ved at vegetasjonen skaper en slags «tunnel». Dette kan ha blitt brukt fra Floraplassen og videre i den brede og rette stien ned mot sukkerraffineriet. Dette ble utforsket og testet i arbeidet med 3D-modellen, hvor det ble bekreftet at aksene treffer godt på beliggenheten til et av hovedbygningene ved anlegget. Wilses nevner også i sine reise-iagttagelser at "I øvrigt falder udsigten fra bygningen og haven ned til fjorden, hvor skipene sees passere, og til det lige over for beliggende prægtige sukker-raffinaderie" (Wilse, 1791).

Det kan ha vært et poeng å se sukker-raffineriet fra landskapsparken, som var et viktig næringsgrunnlag på denne tiden (Se figur 52) Siktlinjer er også omtalt av den dansk-norske forfatteren Carsten Hauch (1790-1872) som var i Tankfamilien, og født på Rød. Han skrev blant annet: "dette sted var for vår moder som et Slags Paradis, et forætted Land, hvortil alle hendes Længsler pegede hen, og saaledes blev det bestandig i vort hus. Fra haven var der en prægtig Udsigt over Sjøen. Alt havde et smilende utseende".

ALLÉ FRA RØD TIL
SUKKERRAFFINERIE

SUKKERRAFFINERIE

Figur 52: Thomas Fearnley, 1839
(Nasjonalmuseet)

DEL 5 ANBEFALINGER – FREMTIDEN TIL RØD

Gjennomgang av kildene og tolkningen av disse, peker på at 1800 til 1858 har vært storhetstiden til landskapsparken. Utformingen innenfor dette tidsrommet, er derfor svært aktuell for gjenskapelse ved en revitalisering av Rød herregård. For å få til dette, må anlegget tilpasses dagens premisser. Til forskjell fra 1800-tallet hvor hagen var eksklusiv for overklassen, er parken i dag offentlig og åpen for allmenn ferdsel. Dette setter andre vilkår og endrer bruken, hvor en må ta hensyn til økt ferdsel, større slitasje, og skader eller hærverk. I Halden kommunes kulturdelpplan fra 2022 til 2034 er det ingen konkrete målsetninger som tilsier at det vil bli en økt satsning på Rød Herregård i fremtiden (Halden kommune, 2022). Dette til tross for at Rød er et av de best bevarte lystgårdanleggene i Norge som også har en rik hagekunsthistorie. Slik landskapsparken fremstår i dag er den langt fra å nå sitt fulle potensiale som formidler av stedlig og kulturhistorisk identitet. Derfor foreslår vi at landskapsparken bør gjenskapes i sin helhet.

5.1. LANDSKAPSPARKEN SOM FORMIDLER AV KULTURHISTORIE

Kulturminner- og miljøer er en del av våre omgivelser, og er kilde til kunnskap om tidligere tider. Ifølge Kulturminneloven er det et "nasjonalt ansvar å ivareta disse ressurser som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet" (Klima- og miljødepartementet, 2021).

Betydelig forfall er en trussel mot fortellingen om landskapsparken. Spesielt har utviskingen av stinettet gjort at en ikke lenger oppfatter de spennende historiene landskapsparken kan fortelle. En gjenskapelse av stinettet vil tilgjengeliggjøre de eksisterende landskapselementene, og knytte historiene deres sammen slik det en gang var.

Rød herregård har potensial til å utvikle sin verdi som attraksjon og merkevare. Rød var blant de siste 24 herregårdene i Norge ved opphevelsen av adelskapet, og er derfor i en unik posisjon til å kunne fortelle historien om herregårdslivet og Haldens historie som Havneby (Østfold fylkeskommune, 2010). I en regional oversikt er Rød listet opp som et av flere viktige kulturmiljøer (Østfold fylkeskommune, 2010). Dette indikerer at anlegget er viktig å istandsette og ivareta. I dag drives det en museumsvirksomhet hvor bygningene er best bevart, men dette er ikke hele historien. Skal Røds historie fortelles på en verdig måte, må det også formidles at parkanlegget var en viktig del av anleggets funksjon og helhet. En gjenskapelse av Landskapsparken vil derfor kunne styrke historien om Rød som en komplett lystgård som hadde samspill mellom hus og hage. Dette er også godt mulig å realisere ettersom arealene ikke har blitt disponert til nye formål. Etter at Rød ble omgjort til et museum, fikk anlegget stå i fred. Det har forfalt kraftig, men er fortsatt intakt, noe som gjør at parken har stor autentisk verdi.

5.2 RØD SOM EN DEL AV NABOLAG OG DAGLIGLIV

"Stedene der en tar vare på kulturminner, kulturmiljøer og landskap blir de gode stedene å bo og besøke" (Riksantikvaren, 2019). Landskapsparken kan inngå i en større sammenhengende grønnstruktur, som et betydningsfullt rekreasjonsområde for befolkningen i Halden. Parken har potensial til å bidra i realiseringen av bærekraftsmål 3 "god helse og livskvalitet" og til å bedre folkehelse.

Konkret kan Rødsparken bli brukt som en etablert nabolagspark hvor folk går tur med hunden, en grønn forbindelse ned til fjorden og tilby stedsbasert læring til skoler og barnehager. Anlegget er allerede brukt i undervisningsøyemed, hvor barnehagene er de som benytter seg mest av tilbudet (Østfold fylkeskommune, 2010). En kan lett se for seg at Landskapsparken innehar historier som kan vekke barns interesse. Læring om lokal kulturarv blir en bonus, i tillegg til lek og rekreasjon.

5.3 KONKRETE ANBEFALINGER

I en eventuell gjenskapelse av Landskapsparken er det grusstiene som bør prioriteres i første rekke. Dette fordi landskapsparken i utgangspunktet ikke mangler spennende historiske elementer, men noe som binder dem sammen. Slik kan Landskapsparken oppleves mer som en sammenhengende helhet og ikke kun som separate interessepunkter. Tolkingsplanen kan benyttes som utgangspunkt for gjenskapelsen av stiene, men det er behov for en arkeologiske utgravninger for å kunne vite mer nøyaktig hvor stiene lå i første halvdel av 1800-tallet. Hvis stiene gjenskapes av stiene er det et minimum at hvert enkelt landskapselement settes i stand slik at de tåler økt bruk og kan formidle sin historie på en hensiktsmessig måte.

Videre anbefaler vi å rydde opp i vegetasjonen i Landskapsparken som har fått løpe løpsk. Dette gjelder spesielt vegetasjonen i busk og feltsjiktet, men også trær som har blitt så store at de dekker for kontakten mellom parkanlegget og Iddefjorden.

Særlig i nedre del av landskapsparken er dette et problem fordi sikten også forringes fra formalhagen. I felling av gamle trær må forholdet mellom natur- og kulturhistorisk overveies.

For å kunne gjenscape landskapsparken på Rød må det utarbeides en konkret handlingsplan basert på flere undersøkelser enn hva som er gjort i denne oppgaven. For å sikre Rød Herregård bedre som et kulturmiljø, kunne en konkret kulturminneplan ut fra kommunens arealdel blitt utarbeidet, med hensynssoner. Dette ansvaret ligger hos kommunen, hvor de kan ta i bruk hensynssoner for å sikre verdifulle kulturmiljøer fra mulige trusler som fremtidige utbyggingsforslag og sentrale siktlinjer tilknyttet anlegget.

5.4 UTFORDRINGER OG KONSEKVENSER

5.4.1 UTVALGT NATURTYPE

Et pågående forvaltningsprosjekt av hule eiker, kan by på utfordringer med en gjenskapelse av Rød. Noe av bøken som har blitt plantet, trolig av Peder Martin Anker "den eldre", har spredt seg og tatt mye av lyset eiken sårt trenger. Forvaltningsprosjektet har fått bevilget midler for beskjæring av trekronene og felling av trær, som gir mer lys til eiketrærne. Hule eiker er en av Norges fem "utvalgte naturtyper", og med den nye naturmangfoldloven har de fått en spesiell juridisk status. Etter loven omfatter "utvalgt naturtype både middels store eik (mer enn 95 cm i omkrets i brysthøyde) med en synlig hul åpning, samt alle store eiker (omkrets på mer enn to meter) enten man ser hulrom eller ikke" (Klima- og miljødepartementet, 2011).

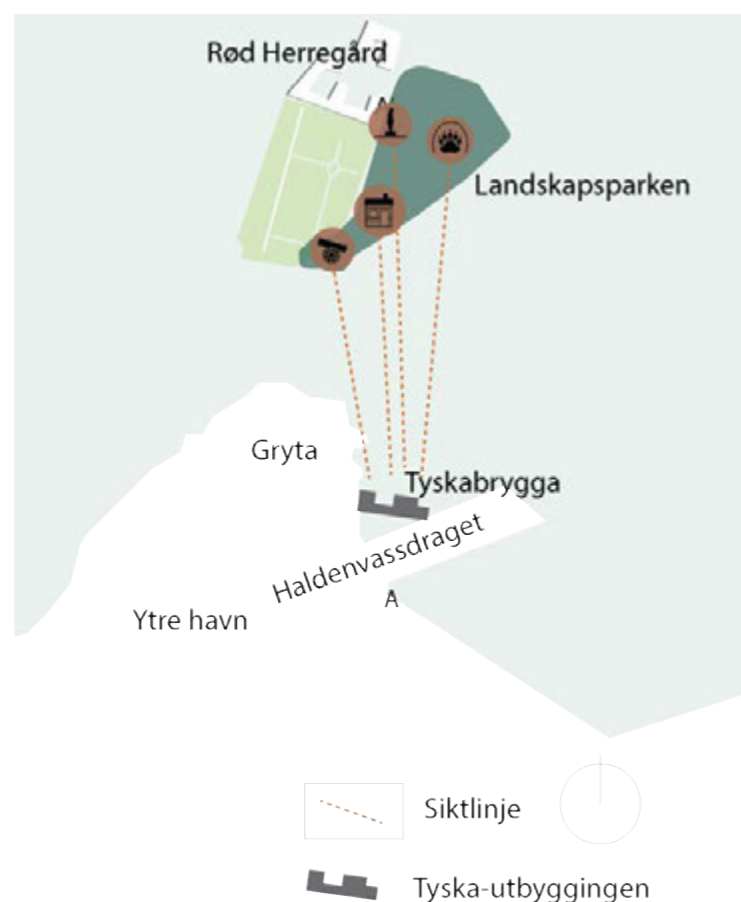
Dette gjelder mange av eiketrærne i landskapsparken. Likevel veier kulturminneloven tyngre enn naturmangfoldloven, dersom disse kommer i konflikt, ifølge lovens formål §1, tredje ledd (Klima- og miljødepartementet, 2021). På bakgrunn av dette finnes det hjemmel for å gjenskape landskapsparken. Samtidig står det i §2, fjerde ledd at «ved vurdering av verneverdier skal det i tillegg legges vekt på viktig naturverdier knyttet til kulturminnene». Den utvalgte naturtypen, hule eiker, kan dermed styrke verneverdien til landskapsparken, i tillegg kan de bidra positivt til biologisk mangfold.

5.4.2 TYSKA-UTBYGGING

En direkte konsekvens som truer parkens kulturminneverdi, er Tyska-utbyggingen. Helt fra anleggelsen spiller parken på lånte landskap, og utvikling av omkringliggende landskap påvirker dermed kulturarven. Det kommer frem i konsekvensutredning at sikt fra hovedhuset og ut mot fjorden er en prioritet. Sikt fra landskapsparken derimot, blir ikke nevnt. Dette kan tyde på en forståelse av at landskapsparken brukes som skjerming mot den nye Tyska-utbyggingen.

En glemmer at landskapsparken i seg selv har viktige siktlinjer fra Eremitthytta, Bjørnegrotta og Saluttbatteriet, og mot festningen, det gamle sukker-raffineriet og Halden by. Dette har blitt mindre fremtredende i landskapsparken i dag, i takt med at den har forfalt. Landskapsparken har viktige fortellinger ved Røds historie, som kun er synlig og kan fortelles i selve landskapsparken. Utbyggingen av Tyska forringer viktige kulturhistoriske siktlinjer, og skaper en stor barriere mellom fjorden og parken.

3D-visualisering fra saluttbatteriet. Utsikt med og uten Tyska.

Konsekvens for siktlinje fra Eremitthytta ved eventuell utbygging.

DEL 6 AVSLUTNING

6.1 OPPSUMMERING

Problemstillingen som ble introdusert i starten av oppgaven var "Hvordan gjenskape landskapsparken slik at parken på Rød opprinnelige utforming blir formidlet?". Det har vært interessant å se hvordan parken kan ha sett ut på 1800-tallet, for videre å gjøre en tolkning av anlegget basert på de kildene som var tilgjengelig. Rød Herregård er godt dokumentert med kart, foto og reisebeskrivelser. Likevel er det bruddstykker av de historiske lagene, særlig blant de eldste delene hvor det ikke finnes nok kilder. Det har vært et ønske om å gjenskape de eldste delene av parken, fordi etableringen av parken ble gjort i dette tidsrommet. Dette har ført til at forslag til utforming og tolkningen er noe usikker, som kommer til uttrykk i detaljeringsgraden av modellen.

Videre var en underproblemstilling hvordan historiske perspektiver- og siktlinjer synliggjøres ved en visualisering. Å gjenskape landskapsparken i en modell har gitt mulighet til å utforske siktlinjer slik de kan ha vært på 1800-tallet. Særlig har det omkringliggende landskapet ut mot Iddefjorden, sukkerraffineriet, festningen og Fredrikshald vært viktige. Eksempelvis peker saluttbatteriet mot festningen og ikke fjorden. Det vil si at sikten ut mot Tyska, og den nye utbyggingen er mer skjemmende enn antatt, og forringer siktlinjer. Dette kommer til uttrykk særlig ved Eremitthytta og Bjørnegrotta, siden disse to stedene er nærmest utbyggingsområdet.

Siste problemstilling denne rapporten tar opp er i hvilken retning anlegget skal utvikles med hensyn til biologisk mangfold, gjenskaping og verdiskaping for fremtiden. Rapporten er starten på parkens videre utvikling, og har i store trekk fokusert på visualiseringer av landskapsparken da den ble anlagt.

Samtidig viser dette potensialet som ligger i landskapsparken ved en eventuell gjenskaping. Å bruke parken aktivt for formidling av kulturarv, er en viktig utendørs arena for verdiskaping som må tydeliggjøres. Både museet og parkanlegget har potensial til å være et rekreasjons- og møtested for lokalbefolkningen. Dette er et viktig identitetsskapende symbol for Halden som bør vektes tungt i videre planer og forvaltning

6.2 REFLEKSJON

Denne rapporten belyser flere spennende funn, og viser at anlegget er svært relevant å arbeide videre med. Det må presiseres at denne rapporten er produsert innenfor tidsrammen til faget, og med mer tid, kunne en ha gått enda dypere i kildegrunnet, og føringer for anlegget. I tillegg kunne en realistisk modell av dagens situasjon blitt konstruert, for å se de store endringene gjort rundt parken når det gjelder bebyggelse og endret sikt. Å sammenligne disse ville vært en aktuell fortsettelse på arbeidet.

Videre hadde en ny oppmåling av trærne i parken vært nødvendig, siden trærne i denne rapporten baserer seg på en oppmåling fra 1916 av Marius Røhne. Det kan stilles spørsmålsteget til oppmålingens nøyaktighet, da datidens oppmålingsverktøy ikke er like gode som nåtidens. En ny oppmåling med dagens teknologi kunne vært verdifullt som sammenligningsgrunnlag. Dette var for omfattende for denne oppgaven, men hadde vært interessant å undersøke nærmere. W

LITTERATURLISTE

Bergaust, T., E., Fredriksen, B., Dietze-Schirdewahn, A. (2021) Reguleringsplan for Fredrikshald. brygge – Tyska Høringsuttalelse, institutt for landskapsarkitektur (ILA) Tilgjengelig fra: https://tyska.bokstedet.no/uttalelse/institutt_for_landskapsarkitektur.pdf. Lest 02.11.2022.

Bryn, T. (1968) Thomas Robert Malthus – Reisedagbok fra Norge 1799. Oslo: J.W. Cappelens forslag.

Børresen, J. (2020). Salutt i Store Norske Leksikon. Tilgjengelig fra <https://snl.no/salutt>. Lest 29.11.2022

Essen, M, V., Anker-Rasch, E. & Ulsnæs, T. (2010). Bogstad parker og hager, til nytte og behag. Oslo: Aschehoug.

Flinck, M. (2013). Historiska trädgårdar: att bevara ett föränderligt kulturarv. Stockholm: Carlsson.

Halden kommune (2022). Kommunedelplan kultur. Tilgjengelig fra:

https://www.halden.kommune.no/_f/p1/id2e53e8e-b9db-437c-9669-5ffb40b2b1a3/kommuneplan_kultur_2022_ferdig_lav_oppslag.pdf lest 30.11.2022

Klima- og miljødepartementet (2011) Forskrift om utvalgte naturtyper etter nlm. Tilgjengelig fra:

<https://lovdata.no/pro/#document/SF/forskrift/2011-05-13-512/%C2%A71> Lest 25.11.2022

Klima- og miljødepartementet (1979) Lov om kulturminner klml. Tilgjengelig fra:

https://lovdata.no/pro/#document/NL/lov/1978-06-09-50/KAPITTEL_1 Lest 25.11.2022

NMBU (2017) Eik som treslag og levested. Tilgjengelig fra

<https://www.nmbu.no/fakultet/mina/forskning/prosjekter/anne-sverdrup-thygeson/anne/temasider/hule-eiker/node/28075> Lest 25.11.2022

NMBU (2022) Emnet LAA321, 3D-visualisering av et historisk landskap.

Pedersen, F., O., (2013). Rød Herregård i Halden, Artikkel i Einar Sørensen: Norsk havekunst under europeisk himmel. Spartacus forlag.

C.W. Schnitler. (1916) Norsk havekunst.

Riksantikvaren. (2013). Verdisetting og verdivektning av kulturminner. Tilgjengelig fra <https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/handle/11250/175723> Lest 17.11.2022

Riksantikvaren (2019). Veileder kulturminner, kulturmiljøer og landskap, planlegging etter plan- og bygningsloven. Tilgjengelig fra:

<https://www.riksantikvaren.no/wp-content/uploads/2020/12/Kulturminner-kulturmiljoer-og-landskap.-Planlegging-etter-plan-og-bygningsloven.-Versjon-des-2020.pdf> Lest 01.12.2022

Riksantikvaren. (2020). Historiske hager og parker. Tilgjengelig fra

<https://www.riksantikvaren.no/historiske-hager-og-parker/> Lest 17.11.2022

Riksantikvaren (u. Aa.) Veileder for grøntanlegg. Tilgjengelig fra Veileder for grøntanlegg - Riksantikvaren

Østfoldmuseene (u. Aa.) Om Rød Herregård. Tilgjengelig fra

Om - Rød Herregård (ostfoldmuseene.no) Lest 23.11.2022

WWW

Viken Fylkeskommune (U. Aa.) Gamle mossevei. Tilgjengelig fra: <https://viken.no/tjenester/kulturminner/opplev-kulturarven/les-om-kulturminner/gamle-mossevei.18346.aspx> Lest 30.11.2022.

Østfold fylkeskommune (2010). Kulturminneplan for Østfold. Tilgjengelig fra: https://viken.no/_f/p1/i59cd6cfa-cd66-4b61-866e-8dd491895616/kulturminneplan-for-ostfold.pdf. Lest 01.12.2022

<https://www.nb.no/items/66dafdc30b289d0486ed62e6585dcc94?page=187&searchText=Tank>

VEDLEGG 1

